

Rüsz Fogarasi Enikő

Központi helyek az erdélyi középkori vármegyékben*

A középkor folyamán a városok kialakulása és térnyerése előtti időtől kezdve léteztek olyan települések, amelyek környezetük számára központi helyek voltak és mint ilyen, központi (gazdasági, társadalmi, igazgatási, kultikus) funkciókat láttak el.

A központi hely fogalom létezett a jogi értelemben vett, vagyis kiváltságokkal ellátott középkori város megjelenése után is. Központi hely volt egy nagyobb uradalom központja, ahol összegyűjtötték a jobbágyok által beszolgáltatandó pénz és terményjáradékot, ahol ítéleztek az uradalom emberei és dolgai felett, ahol gyakran a földesúr és családja lakóhelye volt, ami magában jelentős fogyasztó réteget, csoportot jelentett.

Gazdasági szempontból központi helynek vehetők a hetipiaccs vagy sokadalomtartó helységek is, mivel ezek egy régió árucseréközpontjaként működtek. Ha egy település uradalmi központ és vásárhely is egy időben, akkor a központi szerepe sokkal jelentősebbé válik.

Kubinyi András a városias települések osztályozására kidolgozott egy kritériumnyalábot.¹ Ezek alapján minél több kritérium mutatható ki egy helységben, az annál nagyobb szerepet játszik a települések hierarchiájában.

Ebben a vizsgálódásban minél több összetevőt veszünk számításba, annál teljesebb képet kapunk a középkori városias településekről. Azonban a források szétszórtsága és feldolgozatlansága sok esetben nem teszi lehetővé bizonyos kritériumok figyelembe

---

* Ez az írás a Bolyai ösztöndíj támogatásával készült és egy nagyobb tanulmány része. Ebben a Kubinyi András módszerének további szempontjait vizsgálja Erdély vonatkozásában.

vételét, például fürdők létét. (Kolozsváron a XV. században tevékenykedő Miklós nevű fürdőmesterről van tudomásunk.)²

A kidolgozott rendszernek tíz fejezete van:

I. Uradalmi központ, rezidencia.

II. Bíraskodási központ, hiteleshely.

III. Pénzügyigazgatási központ.

IV. Egyházi igazgatás.

V. Egyházi intézmények.

VI. A településről valamely külföldi egyetemre beiratkozottak száma /1440/.

VII. Kézműves vagy kereskedő céhek száma.

VIII. Úthálózati csomópont.

IX. Jogi helyzet.

X. Vásártartás.

Minden fejezetben belül a pontozás 1-től 6-ig lehetséges, így egy település esetében a maximálisan elérhető pontszám a 60 lenne.

A centralitási helyek pontszámuk alapján hét csoportra oszthatók:

1. Elsőrendű városok, legalább 41 centralitási pontja van.

2. Másodrendű városok, 31-40 pont között.

3. Kisebb városok, illetve városszerű játszó mezővárosok, 21-30 pont között.

4. Közepes városfunkciót ellátó mezővárosok, 16-20 pont.

5. Részleges városfunkciójú mezővárosok, pontszámuk 11-15 pont közötti.

6. Átlagos mezővárosok, mezőváros jellegű falvak, 6-10 pont között.

7. Jelentéktelen mezővárosok és központi funkciót ellátó falvak, pontszámuk 1-5.

Azok a helységek, amelyek elérik 15-16 centralitási pontot a Kubinyi módszer alapján, már városnak tekinthetők.

Ennek a pontozásos módszernek a célja felmérni a középkori magyar városhálózatot, és a nagy tömegben ismert oppidum közül kiszűrni azokat, amelyek ide tartoznak. A 11-15 pontos helységek

megítélése – mint egyébként az egész rendszer – nem végleges, mivel a további kutatások során kerülhetnek elő olyan eddig ismeretlen adatok, amelyek alapján megítéléseinken változtatunk.

A felsorolt kritériumok közül néhány a városiasodás ösztönzője (pl. uradalmi központ, bíraskodási központ, pénzügyigazgatási központ, egyházi igazgatási központ és egyházi intézmények léte-zése, vásártartási jog léte, a kézműves és kereskedő céhek léte), mások pedig a városiasodás fokmérői, mutatói (mint a jogi iratokban használatos terminológia, a külföldi egyetemekre beiratkozott egyetemisták száma, vagy a koldulórendek jelenléte és működése).

Ebben a kritériumrendszerben külön helyet kell találni a pecsét-használati jognak, amely szintén jelentős fokmérője lehet egy helység fejlődésének. A jogi helyzet vitatásában szerintünk nem csupán a terminológiát kellene számításba vennünk, hanem pontozni kellene a helység jogi kiváltságait is.

A kutatás jelenlegi állása alapján a Kubinyi módszer minden aspektusát nem lehet alkalmazni az erdélyi vármegyékre, mivel a levéltári anyag szétszórta, és csak részben feldolgozott. Ebből következően hiányoznak jelentős alaptanulmányok (pl. az aranyat kitermelő bányahelységekről), amelyek alapján összesíteni lehetne az erdélyi városias településekre vonatkozó információkat.

Jelen tanulmány célja összefoglalni azokat az ismereteket, amelyek az erdélyi települések vásártartási jogára és az egyházi intézményekre vonatkoznak.

A vásártartási jog kezdetben a regálé jogok közé tartozott, ezért csupán az Árpád-kor végén találkozunk vele az oklevelekben. A legtöbb esetben a már létező vásár jogát foglalják írásba, vagyis az esetek többségében (vármegye székhelyek, várispánsági központok esetében) már a vásártartási jog kodifikálása előtt tartottak vásárokat.

Az erdélyi vármegyék városias településein a többi magyar vármegyéhez hasonlóan alakul a vásárok intézményesítése. Az országos vásárok az áruforgalmat biztosították különböző régiók között, ugyanakkor serkentőleg hatottak a kézművesség fejlődésé-

re. A sokadalmak intézményesítése Erdélyben körülbelül az első céhek megjelenésével esik egybe. Az évi vásárok jelentős jövedelmekhez juttatták a szervezőket, ezért nemcsak a királyi települések, hanem a földesúri települések is szert tettek erre a jelentős szabadalomra. Az egyházi birtokon az erdélyi hét vármegye területéről csak szórványos adataink vannak. A vásárvámból és bírságokból befolyó jövedelem a sokadalom szervezőinek járt. Ha az évi vásárt tartó település teljesen a földesura hatása és befolyása alatt állott, akkor nyilván a jövedelem a földesúré volt, ha pedig már rendelkezett egy bizonyos önállósággal, akkor több jutott a helységnek. Mivel lényeges jövedelem forrást jelenthetett a földbirtokosok számára, ezért a vásári szabadalom megszerzése a földesúr számára nagyon fontos volt. Ezzel magyarázható, hogy egyes uradalmi központok uruk számára az évi vásár tartási jogát is megszerezték.³ Kétségtelen, hogy ez a jövedelem, valamint az árucseré az igazolja, hogy a sokadalomtartásnak lehetett városfejlesztő ereje, ez azonban nem mindig és mindenhol érvényesült.

A sokadalomra, az évenként tartott országos vásárookra nagyobb körzetből és szélesebb áruválasztékkal jelentek meg az árut eladni vagy vásárolni szándékozók. Az is biztos viszont, hogy nem minden évi vásár volt egyformán jelentős.⁴ Ahhoz, hogy a sokadalmaknak érvényesülni tudjon a városfejlesztő hatása, kedvező földrajzi és gazdasági feltételek szükségesek. A sokadalom forgalma természetesen sokkal jelentősebb az úthálózati csomópontokban, a félreeső települések évi vásárai ezzel szemben sokkal kevesebb vásárost vonzottak.

Már Szent László és Könyves Kálmán idején jelentős szerepet játszottak a vásárok, ez azzal is bizonyítható, hogy királyaink külön foglalkoznak a vásárok biztonságával, kijelölve az árucseré helyét – ezzel is próbálva megakadályozni a lopásokat.

Könyves Kálmán törvényének 82. cikkulusa megköveteli, hogy minden eladásra szánt árut a király telonáriusa és ispánja pecsétjével kell megjelölni.⁵ Ugyanaz a törvény megkülönbözteti a vásárosokat. Azok, akik a kereskedelemről élnek, vagyis az árut meg-

vásárolják és utána eladják, azoknak kétszeresét kell a vásárvámnak fizetni, azok viszont, akik saját maguk készítik el a vásáron előállított terméket, és ennek eladása biztosítja számukra a megélhetést, azok csupán annyit fizessenek, amennyit Szent István törvénye előír.⁶ Nyilván ezek az intézkedések a termelők ösztönzésére születtek.

Ez a megkülönböztetés végig megmarad a középkor folyamán. Samuel Goldenberg a XVI. századi viszonyokat értékelve megállapítja, hogy a vásári árucseré csak részben köszönhető a kereskedőknek. A termékek egy részét maguk a kézművesek értékesítik.⁷ Kalmárnak csupán azok a személyek nevezhetők, akik csak olyan termékeket adtak el a vásáron, amelyet mástól vásároltak meg és semmilyen változtatást nem eszközölve rajta adtak tovább.⁸

Az Árpád-kor utolsó évtizedeiben Erdélyben több helységet ruháznak fel vásártartási joggal. Az egyik legkorábbi erdélyi vásártartási kiváltság Tordára vonatkozik.⁹ Ezt az oklevelet tartják Szék, Kolozs és Désakna kiváltságlevelének is. Az 1291. július 23. előtti időből keltezendő oklevél heti szabad vásártartási jogról tudósít bennünket.

A hét vármegye vásáros helységeinek számbavételét Belső-Szolnok vármegyével kezdjük. Ennek a vármegyének, sőt Doboka vármegyének is legfontosabb települése Dés, illetve Désvár volt.

Dés város heti vásárának első említése 1293. október 6-án Erdély vajdája által kiadott oklevélből¹⁰ való. Az említett okmány alapján arra lehet következtetni, hogy az itt említett szerdai vásár már régebbi idők óta létezett. Dés heti vásárát egy 1517. november 20-án keltezett oklevél¹¹ alapján áteszik szombatra. Ezenkívül Dés 1512. szeptember 4-től¹² kezdve Oculi vasárnapra és Szent Miklós napjára sokadalomtartási joggal bírt.

Désakna esetében – az 1291-ben említett heti vásáron kívül – az írásos emlékek 1475-ben az itt tartott keddi vásárról¹³ is beszélnek. Valószínű, hogy ebben az esetben is a vásárnapok áthelyezéséről lehet szó. Désakna éves vásártartási jogát Mátyás királytól kapta,¹⁴ és október 11. napjára vonatkozik.

Buza vásárát a helység eladományozásakor említik először 1318-ban, amikor ez a falu Szent Györgynek szentelt kőtemplomával és vásárával Miklós fia, Gál királyi jegyző tulajdonába¹⁵ került. Az almási évi vásárt 1473-ban említik.¹⁶

Doboka vármegyéből csupán Bonchida és Szék vásáraitól vannak adataink.

A bonchidai vásár szabadalma nem maradt ránk, viszont azt tudjuk, hogy 1337-ben rendszeresen megtartják az itteni keddi vásárt, amely kikiáltó hely egyben: ahol ki lehetett hirdetni a törvényeket. A nyílt leveleket is itt hozták tudomására a környék lakóinak, ugyanitt olvasták fel a környéken lakók törvény elé idézését is.¹⁷

Szék sóbányájáról híres helység vásártartásáról csupán egy 1291. július 23. előtt kiadott oklevelünk szól. Ezzel kapcsolatosan több kérdés is felmerül. Első és legfontosabb talán az lenne, hogy az oklevélben foglalt teljes mértékben érvényesek-e Torda, Szék, Kolozs és Désakna esetében? Ha nem, akkor melyek azok, amelyek általános érvényűek és melyek azok, amely csupán a fő-kiváltságolt településre, Tordára vonatkoznak? Ha mindenik rendelkezés érvényes, akkor az oklevélben foglalt vásár is úgy érvényes a többi helységekre mint Tordára, vagy csupán maga a heti vásártartási engedély az általános érvényű, a vásár megnevezése pedig egy másik, fenn nem maradt oklevélben volt leszögezve? Egyik lehetőséget sem lehet kizárni. Véleményünk szerint biztosra vehetjük a heti vásártartási jog megszerzését mindenik helység esetében.

Kolozsvár heti vásárát az oklevelek először 1337-ben említik, amikor az itt tartandó csütörtöki vásár¹⁸ kikiáltó helyként szerepel. A város rohamos fejlődésének köszönhetően 1514. május 28-tól kezdve a csütörtöki vásár mellett még hétfőn¹⁹ és november 30-tól szombaton²⁰ is tarthatnak hetivásárt.

Kolozsvár országos vásáráról csak 1506-os adataink vannak, amikor az oklevelek az itt megrendezett március 24-i, és a november 5-i (Imre herceg napján, Iudica vasárnap) vásárszabadalomról beszélnek.²¹

Kolozs középkori vásártartására a Szék, Torda, Désakna 1291-es oklevele érvényes.²²

Gyaluról Jakó Zsigmond így ír: „vásártartási joga és vámmენტessége éppúgy kiemelte Gyalut a szomszédos jobbágyközségek közül, mint a várban szolgáló és az uradalom igazgatóságát végző püspöki prédiálisok, iparosok népes rétege”.²³

Egeres 1457-től rendelkezik vásártartási joggal.²⁴ A heti vására szombaton, az évi sokadalom pedig Gál napján volt.

Szovát Kolozs vármegye egyik fejlődésben lévő települése, amely földesúri központ is volt, 1410-ben erősítette meg a Nagy Lajos által kapott vásártartási²⁵ privilégiumot. Ez az oklevél említést tesz a hétfői hetivásárról és a Szent Mihály napján tartandó sokadalomról.

Teke földesúri mezőváros esetében Zobi Mihály az elődje, Péter által adott szabadságokat erősítette²⁶ meg. Ez alapján Tekében évi vásárt tartottak Szent Fülöp, Szent Jakab napjain, Szent László napján szabad vásárt tartottak.

Szintén uradalmi központ révén jut vásártartási szabadalomhoz Sáromberke.²⁷ Az itt tartott hetivásár szerdán volt, az évi vásár pedig pünkösdkor és Szent Mihály napján.

Torda vármegye vásáraitól annak ellenére, hogy az első erdélyi vásártartási szabadalom Tordára vonatkozik, csupán szórványos adataink vannak. Az 1291-ben elnyert privilégium alapján a tordaiak péntek reggeltől szombat estig tartó hetivásárt tarthattak.²⁸ Ez gyakorlatilag két napi vásárt jelentett. Bethlen Gábor 1614 március 11-i kiváltságlevele csak a szombati hetivásár jogát erősíti meg.²⁹ A XVII. század elején három sokadalmat említenek a korabeli források, mégpedig Szent György (ápr. 24), Szent János (jún. 24) és Kisasszony napit (szept. 8).³⁰ Azonban egyik vásártartási szabadalom sem maradt ránk, azt sem tudjuk mikor kezdték el ezeket tartani. A sokadalmak közül a Szent János napit Új-Tordán, a másik kettőt Ó-Tordán tartották, mivel ennek a jövedelmeit az itteni templom szükségleteire és építésére rendelték.³¹ Ezeket a vásárokat rendszerint az ótordai vásárbíró igazgatta a

felmerülő ügyeket. A közös bíró adott vigyázókat és öröket is a vásárra, és ha valakit fogságra ítélték azt az ótordai börtönbe vitték.³²

Orbán Balázs szerint az 1601. esztendő nyarán a tizenöt éves háború harcban álló felei itt megütköztek, és a rombolások martalékául estek a város kiváltságlevelei. Valószínű ennek a pusztításnak is „köszönhető”, hogy csupán a XVI. század végéről és XVII. elejéről vannak adataink, ezért a középkori Torda esetében csupán a heti vásártartással számolhatunk.

Torockó esetében még rosszabb a helyzet, mivel az 1291 évi vásártartási kiváltságot tartalmazó oklevele 1785-ből származó hamisítványnak bizonyult, így ennek a helységnek a középkori vásárát sem lehet oklevelesen bizonyítani.³³

Küküllő vármegyéből csupán Bolkács vásári szabadalmát ismerjük, ez egy heti és két éves vásárra szól, és Mátyás királytól³⁴ kapta 1482. december 4-én. A heti vásár napja vasárnap volt, a sokadalmat Szentháromság ünnepén és boldog Lőrinc mártír ünnepén tartották.

Fehér vármegyéből konkrét vásárszabadalmi adataink nincsenek, csupán közvetett adatok állnak rendelkezésünkre. Amit biztosan tudunk, hogy 1598-ban a gyulafehérvári városkönyv szerint a város bírása utódjának átadta az akkor még meglévő „Decretumot, az vásárról való levelet”.³⁵ A megfogalmazás szerint a helységben kétségen kívül létezett egy vásár, a kérdés csak az, hogy milyen: heti vásár vagy sokadalom. 1614-ben a várost rövid ideig megfosztják a vásárvámtól, azonban 1617-re sikerül a város elöljáróinak azt visszaszerezni. Mindezek az adatok azonban nem tudják egyértelműen bizonyítani, hogy a XVI. század közepéig mikor hány és milyen vására volt Gyulafehérvárnak.

A tövisi vásárról is csupán közvetett adataink vannak, amikor is 1303-ban a források az itteni vásáron szedett büntetésekről³⁶ számolnak be.

Hátszegnek 1500. november 23-tól kezdődően három évi vására volt,³⁷ mégpedig július 26 (Szent Anna), augusztus 15 (Nagyboldog-

asszony), és november 11-én (Szent Márton). Ugyancsak Hunyad vármegyében Óraljaboldogfalván egy alkalommal rendezhettek évi vásárt,³⁸ 1451-től kezdődően pedig hetivásárt³⁹ is tarthattak.

Györffy György „Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza” című munkája harmadik kötetében Déva és Hunyad nevezetes országos vásáraitól ír.⁴⁰

Mindezek az adatok mellett figyelembe kell vennünk a helységnevek által nyújtott információkat. Az olyan nevek mind Vásárhely, Hejődvására, Balavására, Monora arra engednek következtetni, hogy e helység középkori történetében jelentős szerepet játszhattak az itt megrendezett vásárok.

A Kubinyi András pontozásos rendszerét alkalmazva, figyelembe kell venni a következőket: mivel olykor több hetipiacot, vagy/és sokadalmat tartottak egy településen, minden hetipiaci nap 1, a sokadalom pedig 2 pontot kap, ezeket centralitási pontokra átszámítva: 1. 1, 2. 2, 3. 3-4, 4. 5-8, 5. 9-11, 6. 12 pont felett. Ezek alapján, a vásáraikat számba véve, a helységek centralitási pontja a következőképpen alakul:

Helység	Időpont	Vásárok száma	Pontozás
Monora	neve alapján		1
Hejődvásár	neve alapján		1
Balavásár	neve alapján		1
Gyerővásárhely	neve alapján		1
Búza	1318		1
Almás	1473		1
Szék	1291	2	2
Kolozs	1291	2	2
Torda	1291	2	2
Dés	1293	3	4
Désakna	1291	3	4
Kolozsvár	1337	5	4
Szovát	1410	2	3

Sáromberke	1415	3	4
Egeres	1370	2	3
Bolkács	1483	3	4
Bonchida	1377	1	1
Tövis	1303	1	1
Hátszeg	1500	3	4
Óraljaboldog-			
falva	1447	2	3
Teke	1456	3	4
Déva	Gy. Gy. III/287	1	2
Vajdahunyad	Gy. Gy. III/287	1	2
Gyulafehérvár		1	1
Gyalu		1	1

A koldulórendek szerepét a városiasodás folyamatában először behatóan Jacques Le Goff elemezte. A koldulórendek jelenléte egy időben lehet mutatója és serkentője is a fejlődésben lévő településeknek. Jacques Le Goff figyelt fel, hogy Franciaországban a városok térképe megegyezik a koldulórendek elhelyezésének térképével, és arra a következtetésre jutott, hogy szoros kapcsolat van a koldulórendek elhelyezkedése és a városok társadalmi és demográfiai struktúrája között.

Hasonló elemzést készített a középkori magyar királyságra vonatkozóan Fügedi Erik,⁴¹ figyelembe véve a rendelkezésre álló erdélyi anyagot is. Azonban a magyarországi városfejlődés messziről sem közelítette meg a francia, olasz vagy német városfejlődést. Ezért a Kubinyi professzor által kidolgozott kritériumrendszer nem csupán a koldulórendek jelenlétét veszi számításba, hanem az összes *egyházi intézmény* jelenlétét.

Erdélyben több szerzetesrendnek voltak kolostorai: benedekrendieknek, cisztercieknek, domonkosoknak, ferenceseknek, pálosoknak, premonstreieknek és ágoston-rendieknek. Ezek a rendek közvetve vagy közvetlenül kötődtek az egyes helységek fejlődéséhez.

Kétségtelen, hogy a domonkos és ferences rendek fejlődése szoros összefüggésben volt a középkori városiasodással.

Kezdetben a domonkosok a magyar királyság támogatását élvezték, azonban hamarosan kegyvesztettekké váltak, helyettük a ferencesek lettek a királyság favorizáltjai.

Fügedi szerint, ott, ahol 1260-ban *domonkos* kolostor működött, feltétlenül városias (település) vagy városiasodó településsel⁴² van dolgunk. Rendszerint a domonkos kolostorok a kereskedő településeket kedvelték, mivel ezek megfeleltek céljaiknak, itt a vásárok, sokadalmak alkalmával több ember is találkozott, és így kedvező alkalom adódott a prédikálásra.⁴³ Azonban érdekes módon a prédikáló rend elkerülte a bányavárosokat, csupán akkor találkoztunk kolduló rendekkel, amikor a bányászat mellett a kereskedelem is jelentős szerephez jut az illető helységben.

Az erdélyi vármegyékben domonkos kolostorok működtek Kolozsváron az Óvárban, ahol a férfi kolostor mellett női kolostorról is van tudomásunk, valamint Alvincen és Gyulafehérváron.⁴⁴

A kolozsvári domonkos kolostor első említése 1397-ből származik, amikor a kolostor Szűz Mária és Pádúai Szent Antal tiszteletére szentelt templomáról írnak, utolsó említése 1536-ból származik. A város falain kívül a Szent Egyednek szentelt apáca kolostort a források 1450-ban említik. A domonkos apácák 1544-ben a domonkos kolostorhoz tartozó Szentháromság kápolnánál laktak.

Az alvinci domonkosoknak az 1300. július 13-án keltezett oklevél alapján Henning fia Herbord comes 10 márkát adományoz, ha azok addig konventet alakítanak. Ugyancsak 10 márkát juttattak a Szűz Máriának szentelt domonkos kolostornak.⁴⁵ Egy 1295 március 24-i oklevél Teodor fráteréről, a fehérvári domonkosok perjeléről tesz említést.⁴⁶ A fehérvári domonkosok házának konventjéről már egy 1296–1301. január 14. között kiadott oklevél is tesz említést, amikor Szent Mihály arkangyal egyházának káptalana, a domonkosok és az ágostonosok gyulafehérvári házána konventje együtt ad ki oklevelet.⁴⁷

Palochi Máté fráter, a domonkos rend Gyulafehérvári kolostorának perjele és konventjének szerzetesei 1298 június 11-én ügyvédvallásról tanúskodtak.⁴⁸

A *ferences* alapítású kolostorok megjelenése Erdélyben az illető helységek urbanizációs fokának növekedését is jelzi. Az 1269 előtt alapított ferences kolostorok 53%-a olyan helységben volt, ahol már előtte létezett domonkos kolostor.

A ferences rendet már az alapítója halála után ellenétek örölték. Két irányzat alakult ki a rend belsejében. Az egyik szerint lehetetlen fenntartani a kolostorokat, ha a rend tagjai teljes mértékben lemondanak a világi javakról. Ezeket conventuálisoknak, a ferences rend mérsékelt szárnyának tartották.

A másik irányzat Assisi Szent Ferenc szavait törvényként tisztelte, és úgy tartotta, hogy az apostoli szegénység a legfontosabb erénye a rendnek, és csak annyit fogadtak el a világi javakból, amennyi szigorúan elegendő volt a fenntartáshoz. Ezeket a szerzeteseket minoritáknak vagy obszervánsoknak nevezték. A minorita kolostorok a hívek adományaiból és koldulásból tartották fenn magukat. A ferences kolostorok élete mindig híven tükrözte a középkori társadalomban végbemenő mozgalmakat (lásd huszitizmus).⁴⁹

Vajdahunyadon 1465-ban az obszervánsok megszerzik az ágostonosok által épített kolostort.⁵⁰

A kolostori élet kezdete Vajdahunyadon valószínű Hunyadi János idejére tehető, amikor elkezdték építeni a Boldogságos Szűznek szentelt templomot és a mellette lévő kolostort. A munkálatok azonban nem fejeződtek be, mert még 1454-ben Conrad kőfaragó a tövisi és vajdahunyadi templomok részére dolgozott.⁵¹ Mégis, mint a kolostor alapítóját, Szilágyi Erzsébetet nevezik meg 1463-ban, amikor egy küldöttén keresztül próbálja nyomon követni az itteni munkálatokat.⁵² E zavaros kezdet után a vajdahunyadi kolostori élet az 1465-ös II. Pál pápai bullával fog tisztázódni, amikor világosan és félreérthetetlenül az ágoston-rendieknek készült kolostort átadják a ferencesek radikális képviselőiknek, a minoritáknak.

A XIV. század második felében felerősödik a ferencesek szerepe. A már említett kolostorok mellett újak épülnek Felfaluban, Fehéregyházán és Hátszegen.

A felfalusi obszerváns kolostort 1427-1431 között Losonczy Dezsőfi János alapította V. Márton pápa engedélyével. A kolostort Szent Mihálynak szentelték, akárcsak az itteni plébániatemplomot. Az alapító kérésére a pápa utasította 1431-ben az obszervánsokat, hogy kellő számú szerzetest küldjenek az itteni kolostorba. A felfalusi ferences kolostorról még 1471-ben is említést tesznek a források. A kolostor benépesítése sikeresnek bizonyult, mivel 1535-ben huszonegy szerzetes lakott itt. A kolostor ismeretlen okokból 1538-1540 között összeomlott, így az itteni kolostori élet megszűnt.⁵³ Mivel a források 1535-ben Bertalan András frátert az itteni szesztrák gyóntatójának nevezik, Romhányi Beatrix begina kolostort feltételez itt. Mivel ez az egyedüli ilyen vonatkozású adat, valószínű, hogy legfeljebb begina ház létezéséről lehet szó.⁵⁴

A fehéregyházi obszerváns kolostort a Nádasai család alapította 1440-1448 között. Az 1535-ös összeírás szerint akkor itt tizenkilenc szerzetes élt. A kolostort 1556-ban hagyták el a ferences barátok.⁵⁵ Mivel az 1535-ös összeírás Berethalmi András frátert a szesztrák gyóntatójaként jelöli meg, ezért ebben az esetben is Romhányi Beatrix begina kolostort feltételez. Mivel az egyedüli információnk a beginákról 1535-ből származik, és ezt semmi mással nem tudjuk megerősíteni, csupán begina ház létezését tartjuk valószínűnek.

A hátszegi minoriták kolostorát egyes feltevések szerint Nagy Lajos alapította 1366-ban, azonban ez nem valószínű, mivel az 1385-ös összeírásban nem szerepel. Az itteni ferencesek első említése 1428-ból való.⁵⁶ A kolostort 1429. július 31-én erősítették meg.⁵⁷ Az alapjait 1442-ben tették le, de még 1448-ban is épülőben volt. A hátszegi ferencesek működését az 1479-es évi török betörés szüntette meg.⁵⁸

Azonban nem csak a kolostorok száma növekedett meg, hanem a ferencesek tevékenysége is mind jobban éreztette jelenlétét az erdélyi társadalom életében. Kolozsváron 1486-ban⁵⁹ a városi

tanács határozata értelmében kijelölték a megfelelő helyet a „fratribus Minoribus” jövőbeni kolostorának.⁶⁰ A következő évben Mátyás felkérte a kolozsváriakat, hogy támogassák a kolostor felépítését.⁶¹ A Szűz Mária tiszteletére szentelt kolostor és templom csupán Mátyás halála után készült el. II. Ulászló utasította az erdélyi sókamarásokat, hogy háromszáz arany forint értékű sót adjanak a tordai sóaknából a kolozsvári minoritáknak évente mindaddig, míg befejeződik az itteni építkezés.⁶² Az 1535-ös számbevétel alapján itt harmincnégy szerzetes lakott, sőt már orgonával is rendelkeztek.⁶³

A tordai ferencesekről adataink csupán az 1531 és 1550-es időszakból valók.⁶⁴

Az *ágoston-rendi* kolostorok Erdélyben a XIII. század végén vagy a XIV. század elején jelentek meg.

Egy 1295 márciusában keltezett adománylevelet⁶⁵ István fráter, a gyulafehérvári ágostonos remeték perjele és András nevű olvasó szerzetese, valamint más egyházi méltóságok erősítették meg. A gyulafehérvári ágostonos remeték Szent István első vértanúnak szentelt egyházának 10 márkát adományozott Alvinci Henning fia, Herbord comes özvegye, Erzsébet.⁶⁶ A kolostor perjele még 1308-ban is István fráter volt.⁶⁷ A fehérvári ágoston-rendiek tevékenysége 1556-ban szűnt meg.

Károly Róbert 1310-ben a dési már létező, de még építésben lévő Boldogságos Szűznek szentelt ágostonos kolostornak tett alapítványt. Az oklevél szerint minden Désvárból induló sót szállító szekérről két darab só a kolostornak jár.⁶⁸ A dési szerzetesek az így kapott sót el is adhatták.⁶⁹ A kolostor építése 1325-ben még tartott, azonban 1335 már befejeződött.⁷⁰ Fallenbüch Ferenc szerint ezt az alapítványt megerősítette Hunyadi Mátyás és II. Ulászló is (1358, 1466, 1491). Hunyadi János ötven aranyat, Hunyadi Mátyás évi 200 aranyat adományozott a dési só jövedelemből. A XV. században a dési kolostor tizenkét szerzetest tudott befogadni. Chrynsa Istvántól 1505-ben a dési ágostonosok egy halastavat kaptak Doboka vármegyében. Ezt az adományt II. Ulászló 1513-ban

erősítette meg.⁷¹ A kolostor zavartalan működését – mint láttuk – az uralkodók és magánföldesúri adományok biztosították. A barátok 1553-ban hagyták el a dési kolostort.

A tordai ágostonos kolostor 1331-ben épült és ugyancsak Szűz Máriának volt szentelve. Károly Róbert, P. Domonkos perjelsége alatt évenként három tekeres fehérszínű csehposztót adományozott, amit minden évben Szent Mihály hetében kellett megkapniuk. Ezt az adományt Mátyás megerősítette 1464-ben P. Bertalan tartományfő idején. Szintén Mátyás király 1486-tól kezdődően 200 forintot utalt át évente a tordai ágostonos barátoknak a tordai sókamara jövedelméből. II. Ulászló 1491-ben, Körösi Máthé tartományfőnöksége alatt ez utóbbi alapítványt megerősítette.⁷² A tordai ágostonos kolostor kapuját 1391-ben említik. 1519-ig gyakran beszélnek a források a tordai ágostonosokról, az 1539-1551-es jegyzékben is említést tesznek róla. Valószínű, hogy 1556-ig a kolostori élet a tordai ágostonos kolostorban folyamatos volt, amikor viszont megszűnt, a kor vallási átalakulásainak következtében.⁷³

Rövid ideig Szászrégenben is működhetett ágostonos remete kolostor, mivel Losonczy László 1382-1387 között kérte a pápától, hogy a Szűz Máriának szentelt templomot alakíthassa át kolostorrá hat szerzetes számára. Még ha meg is történt az átalakítás, nagyon rövid ideig állt itt kolostor, mivel 1452-ben a források már Szűz Máriának szentelt plébániatemplomról írnak.⁷⁴

Egyéb rendek jelenlétéről tanúskodik Hunyad vármegyében a Kendeffy birtokon, Kolc helységben 1377 után fennálló bazilita kolostor.⁷⁵ Harinán a tatárjárásig valószínű bencés apátság létezett.⁷⁶ A kerci Szűz Mária cisztercita apátság 1202-től 1474-ig működött, amikor Mátyás király beszüntette.⁷⁷ Gyulafehérváron a székeskáptalan mellett társaskáptalan is működött.⁷⁸

A benedekrendi és a premontrei szerzetesek jelentős helyet foglaltak el az erdélyi társadalom jogi életében, mivel az ő nevükhöz fűződik a hiteles helyek (loca credibilia) létrehozása és működtetése. Benedekrendi monostorok Erdélyben Gyulafehérváron és Kolozsmonostoron voltak.⁷⁹

Mindenképpen a ferences és domonkos kolostorok élete állt legközelebb a városias élethez. A 18 kolostorból csupán 5 nem volt városi környezetben, ezek közül is kettő, Felfalu és Fehéregyháza városok közvetlen közelében feküdt (3-5 km).

Az ispotályok jelenléte egy helységben szintén jelentős mutatója lehet a városiasodásnak, mivel a viszonylag népesebb településeken van igény és lehetőség ilyen intézmények létesítésére.

Az ispotályok kevés kivétellel városi környezetben működtek. Találunk ispotályt királyi városokban, egyházmegyei székhelyeken, földesúri városokban és mezővárosokban egyaránt. A Kubinyi által felsorolt 86 ispotályos helységből csupán 4 épült falusi környezetben. Még ha eredetileg magánszemély vagy valamelyik szerzetesrend is alapította az ispotályokat, ezek fokozatosan a város felügyelete alá kerültek. A középkorban az ispotályok a szegényeknek, betegeknek, árváknak, özvegyeknek nyújtottak biztos támaszt, vagyis szegényház, kórház, árvaház valamint az aggmenházak szerepét játszották. Bármilyen szerepe volt ezeknek a karitatív intézményeknek, ha a helységben járvány volt, átalakultak beteggondozókká. Egyes ispotályok mint lepráriumok jöttek létre, majd a járvány megszűntével átalakultak, ahogy ez a kolozsvári Szentlélek ispotály esetén is történt.

Az erdélyi hét vármegye területén a középkorban ispotályok voltak Kolozsváron, Tordán, Gyulafehérváron, Enyeden és Tövisen.

Kolozsváron 2 ispotály is volt a középkor folyamán az egyiknek Szent Erzsébet, másiknak Szentlélek a patrónusa. A források a Szent Erzsébet ispotályt már 1366. május 22-én említik, amikor ennek az intézménynek a kérésére Nagy Lajos megengedi, hogy az ispotály csertőrő malmát átalakíthassák gabonát őrölő malommá, mivel az itt élő betegeknek és szegényeknek erre van a legnagyobb szükségük. Több mint egy évszázadig hallgatnak a források, amikor 1467 márciusa körül említik Szent Erzsébet ispotálymesterét, Péter magisztert.⁸⁰ Egy újabb adat szerint Márton ötvös felesége, Katharina végrendeletében négy forintot adományoz a Szent Er-

zsébet ispotály részére.⁸¹ Desew Antal vagyonát vagy annak egy részét a Szent Erzsébet ispotálynak akarta hagyni, amit testvére és más atyafiai próbáltak megakadályozni.⁸² A Szentlélek kórház eredetileg leprárium volt, később alakult át ispotállá. Az első okleveles említése 1454. április 28-áról származik, amikor Sleser Johann polgár felesége Margit végrendeletében a város falain kívül levő Szent Lélek kórházban lakó szegényeknek egy hordó bort hagy.⁸³ Márton ötvös felesége a Szent Lélek ispotálynak is tesz egy négy forintos adományt, akárcsak a Szent Erzsébet ispotálynak.⁸⁴ A XVI. században is működött a Szent Lélekről elnevezett ispotály, mivel egy 1523. április 23-i oklevélben a szegények Szentlélek-egyháza melletti szántóról írnak.⁸⁵

A gyulafehérvári ispotályról a XV. századtól kezdődően vannak adataink. Az itteni ispotály is a Szent Lélek patronátusa alatt állt. István papot, a gyulafehérvári Szentlélek ispotály mesterét egy 1459. május 16-i oklevél említi, azonban egy két nappal későbbi oklevél Ábrahám kanonokot nevezi a fent megnevezett ispotály mesterének.⁸⁶ Elég nehezen lehet eldönteni, melyik feljegyzés a helyes, mivel egy 1461 szeptember 17-i forrás „Stephanus magistrum hospitalis sancti in Alba fundati”-ról ír.⁸⁷

Torda ispotályára vonatkozóan csak nagyon kevés adattal rendelkezünk. Az itteni ispotály patrónusa Szent Erzsébet volt.⁸⁸ Valószínű ez az ispotály folyamatosan működött, lehet, hogy nem is volt más ilyen szerű intézménye a helységnek, mivel Torda város jegyzőkönyve 1603-ban úgy fogalmaz, hogy „...szabad legyen a vásárbíróknak elvenni az vásárbíróknak, felét adgya az espotálynak, felét az scholába, magoknak hagyván benne...”⁸⁹

Enyeden Szentkereszt és Szent Kozma és Damján nevére szentelt ispotály, Tövisen pedig ismeretlen titulusú leprásház állt.⁹⁰

Az általunk kutatott területen csupán 5 helységben (Kolozsvár, Gyulafehérvár, Torda, Enyed, Tövis) 6 ispotály létezéséről tudunk eddig, azonban a középkori végrendeletek feldolgozása még biztosan fog új információval szolgálni ezen a területen.

Az egyházi intézmények számbavételekor a pontozást a következőképpen végeztük:

1. Koldulórendek és ispotályok kivételével valamennyi monostor, kolostor és társaskáptalan. 2. Két vagy több intézmény, illetőleg egy koldulórendi kolostor vagy ispotály. 3. Egy koldulórendi kolostor vagy ispotály és bármely más kolostor vagy társaskáptalan, ill. két koldulórendi kolostor vagy ispotály. 4. Két koldulórendi kolostor vagy ispotály és mellettük bármely más kolostor vagy társaskáptalan, ill. három koldulórendi kolostor vagy ispotály és egyéb, ill. négy koldulórendi kolostor vagy ispotály. 5. Három koldulórendi kolostor vagy ispotály és egyéb kolostor vagy társaskáptalan, ill. négy koldulórendi kolostor vagy ispotály és egyéb kolostor vagy társaskáptalan, ill. négy koldulórendi kolostor vagy ispotály. 6. Négy koldulórendi kolostor vagy ispotály és egyéb kolostor vagy káptalan, ill. négynél több koldulórendi kolostor és ispotály.

Gyulafehérvár 1 domonkos kolostorral, 1 ágoston-rendi remete kolostor, 1 bencés monostor társaskáptalannal és egy ispotállal az ötpontos helységek közé sorolható.

Kolozsvárt az 1 domonkos kolostor, 1 domonkos apáca kolostor, 1 ferences kolostor, 1 klarissza kolostor, 2 ispotály a hat pontos helységek közé emeli.

Tordán 1 ferences és 1 ágoston-rendi remeték kolostora, valamint az ispotálya ismeretes, így a három pontos helységek közé kerül.

Az egyházi intézmények számbavételekor még Alvinc, Vajdahunyad, Hátszeg, Dés, Enyed, Tövis, Régen, Felfalu és Fehéregyháza – mivel vagy koldulórendi kolostor vagy ispotály működött – két pontot kapnak.

Kerc, Harina, Kolc, Kolozsmonostor, Almásmonostor az egy pontos helységekhez sorolható.

A Kubinyi-rendszer két fejezetének számbavétele a hét vármege települései közül kiemeli Kolozsvárt, Gyulafehérvárt, Tordát, Dést és Hátszeget.

A VÁROS NEVE	VÁSÁR- TARTÁS	EGYHÁZI INTÉZ- MÉNYEK	ÖSSZESÍTÉS
Dés	4	2	6
Désakna	4		4
Sáromberke	4		4
Bolkács	4		4
Kolozsvár	4	6	10
Hátszeg	4	2	6
Teke	4		4
Szovát	3		3
Egeres	3		3
Boldogasszony	3		3
Szék	2		2
Kolozs	2		2
Torda	2	3	5
Déva	2		2
Hunyad	2	2	4
Buza	1		1
Almás	1		1
Bonchida	1		1
Tövis	1	2	3
Gyulafehérvár	1	5	6
Gyalu	1		1
Enyed		2	2
Régen		2	2
Felfalu		2	2
Fehéregyháza		2	2

Az összesítés alapján Kolozsvár 10 pontot, Dés, Gyulafehérvár, Hátszeg 6-6 pontot, Torda 5 pontot, Désakna, Sáromberke, Bolkács, Teke, Hunyad 4-4 pontot kapott.

Az elemzésben felmerülő helységek nem minden esetben és nem minden fejezetnél pontozhatóak, vagyis nem minden vásártartó településen voltak egyházi intézmények. Ugyanakkor, azok-

ban a helységekben, ahol működött valamilyen egyházi intézmény, nem rendeztek szükségszerűen vásárokat.

Már e két fejezet feldolgozása is mutatja azt, hogy csak több városiasodási tényező jelenléte emelheti meg a települések pontszámát annyira, hogy a városok, illetve a mezővárosok közé lehessen azokat sorolni. A többi tényező számbavétele még inkább hozzájárul a középkori erdélyi hét vármegye városhálózatának megrajzolásához.

Jegyzetek

1. Kubinyi András: *Városfejlődés és vásárhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén*, (Kubinyi: Város), Szeged, 2000. 7-50.
2. Jakó Zsigmond: *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei*. (Jakó: A kolozsm.), Bp., I, 1745, 644-645.-1467 március 1. után.
Uo. I, 2428, 821.-1483 február 19.
3. Pl. Szovát, Teke, Sáromberke esetén.
4. Kubinyi: Város. 30.
5. Závodszy Levente: *A Szent István, Szent László és korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai*, Bp., 1904. 194; Deér János-Csizmadia Andor: *Történelmünk a jogalkotás tükrében*, Bp., (Deér-Csizmadia), 85.
6. Závodszy: i.m. 187, Deér-Csizmadia: i.m. 79.
7. S.Goldenberg: *Clujul în secolul al XVI-lea*, (Goldenberg). Bucuresti, 1958. 242-243.
8. Karl Mollay (Hrsg.): *Das Ofner Stadtrecht*. Bp., 1959. 100.
9. Documente privind istoria României, seria C, Bucuresti 1951-, (DIR), I, 377; Franz Zimmermann-Carl Werner-Gustav Gündisch: *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. I-VII. Ub. I, 181-182, Jakó Zsigmond: *Erdélyi okmánytár*. (Jakó: Okm.), Bp., 1997, 288-289.
10. Erd. Okm. 299.
11. Magyar Országos Levéltár. Diplomatikai Fényképgyűjtemény (DF). DF. 253401.
12. DF. 253369.
13. DF. 253350.
14. Kádár József: *Szolnok-Dobokavármegye monográfiája* III., Dés, 1900. 222.
15. Ub, II, 63.
16. Magyar Országos Levéltár. Diplomatikai Levéltár (DF) DI. 28309.
17. Ub, I, 333.

18. Ub, I, 489-490.
19. Pataki József–Bálint József: *Kolozsvári emlékirók*, Bukarest, 1990, 404, Jakab Elek: *Oklevéltár*, (Jakab, Okl.), Bp., 1870, I, 330.
20. Jakab: Okl. 335-336.
21. Uo. 311-312.
22. Jakó: Okm. 289.
23. Jakó Zsigmond: *A gyalui vártartomány urbáriumai* (Jakó, Urb.), Kolozsvár, 1944, XII.
24. Jakó: A kolozsm. I, 24,183,190,192.
25. Uo. II/2, 435.
26. Ub. VII, 460-462.
27. Csánki Dezső: *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában*. V. Bp., 1913, V, 682-683.
28. Jakó: Okm. 289. (feria sexta ab hora pomeridiana usque horam vespertinam die sabbati)
29. Wolf Rudolf: *Torda város tanácsi jegyzőkönyve*. Kolozsvár, 1993., 9.
30. Uo.
31. Kiss András: *Források és értelmezések*. Bukarest, 1994, 152.
32. Uo.
33. Jakó: Okm. 483, 289.
34. Ub. VII, 333.
35. Kovács András: *Gyulafehérvár város jegyzőkönyvei*. Kolozsvár, 1998. 27.
36. Györffy György: *Az Árpád kori Magyarország történeti földrajza* II. Bp. 1987. 188.
37. Pataki Iosif: *Domeniul Hunedoarei*. Bucuresti, 1973. 131-132.
38. A. A. Rusu- I. A. Pop-I. Drăgan *Izvoare privind evul mediu românesc*, (Izv.). Cluj, 1989. 141-142. Első említés 1447 április 15.
39. Uo. 176.
40. Györffy: i.m. III. 287.
41. Fügedi Erik: *Kolduló barátok, polgárok, nemesek*. Bp., 1981, 57-90.
42. Uo. 73.
43. Granasztói György: *A középkori magyar város*. Bp., 1980, 98.
44. Paul Niedermaier: *Siebenbürgische Städte*, Bukarest, 1979, Györffy: i. m. és Lupescu Mária szakdolgozata alapján állítottam össze.
45. Jakó: Okm. 343.
46. Uo. 304.
47. Uo. 314.
48. Uo. 321.
49. Lásd Szűcs Jenő: Ferences ellenzéki áramlat a magyar parasztháború és a reformáció hátterében. *Irodalomtörténeti Közlemények*. 1974. 4. sz. 406-436.

50. Boros Fortunát: *Az erdélyi ferencesrendiek*. Kolozsvár, 1927, 37-39.
51. Karácsonyi János: *Szent Ferenc rendjének története Magyarországon*. II. Bp., 1922-1924, 197-200.
52. Dl. 15830.
53. Romhányi Beatrix: *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon*. Bp., 2000, 25.
54. Lupescu Mária véleménye szerint is. Ezúttal is köszönöm hasznos tanácsait.
55. Romhányi: i. m. 24.
56. *Izv.* 1989, 78-79.
57. *Uo.* 79.
58. Boros: i. m. 37, Romhányi: i. m. 30.
59. *Uo.* 40, Niedermaier: i. m. 89.
60. *Ub*, VII, 486.
61. Jakab: *Okl.*, I, 271.
62. *Uo.*, I, 305-306.
63. Romhányi: i.m. 37.
64. *Uo.* 308.
65. Jakó: *Okm.* 304.
66. *Uo.* 343.
67. Fallenbüchl F.: *Az ágostonrendiek Magyarországon*. Bp., 1945, 54-55.
68. Kádár: i.m. II. 7.
69. Fallenbüchl: i.m. 49.
70. Romhányi: i.m. 21.
71. Fallenbüchl: i.m. 49.
72. *Uo.* 54.
73. Romhányi: i.m. 68.
74. *Uo.* 54.
75. *Uo.* 37.
76. *Uo.* 29.
77. *Uo.* 35.
78. Mályusz Elemér: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Bp., 1971, 118.
79. Jakó: *A kolozsm.* II, nr. 3295.
80. *Uo.* I. nr. 1742. 644-645.
81. *Uo.* nr. 2029, 721.
82. *Uo.* nr. 4093, 457, nr. 4094, 458.
83. *Uo.* nr. 1153, 488.
84. *Uo.* nr. 1742, 644-645.
85. *Uo.* I, nr. 3923, 412.
86. *Uo.* I, 538.

87. Uo. I, nr. 1620, 611.
88. Kubinyi: *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*. (Kubinyi: Főpapok). Bp., 1999, 266.
89. Wolf: i. m. 24.
90. Kubinyi: Főpapok., 265-266.